

Гордана Штрбац
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
strbacsn@eunet.rs

УДК 811.163.41'373.7
Оригиналан научни рад

СЕМАНТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА С ЛЕКСЕМОМ *ОКО*¹

У раду се са семантичког аспекта разматрају фразеологизми с именицом *око* у свом лексичком саставу. О месту које дати соматизам заузима у лексичком систему српског језика сведочи не само његов богат семантичко-деривациони потенцијал већ и изразита продуктивност када је реч о формирању фразеолошких јединица. Утврђено је да се више од 80% фразеологизама овог лексичког састава односи на човека квалификујући његове особине, емоционална стања, интелектуалне активности, однос према окружењу итд., али да се највећим бројем заправо описују процеси визуелне перцепције.

Кључне речи: фразеологизам, соматизми, лексема *око*, значење.

1. Сачињавајући базични фонд сваког лексикона, соматизми, тј. називи за делове људског тела чине једну од најважнијих тематских скупина лексема, што је и очекивано с обзиром на то да су референтне вредности њима обележене инхерентне сваком људском бићу. Заузимајући и посебно место у структури лексикона, соматизми су често коришћени као потврда генетских веза међу сродним језицима (Михајловић 1970: 7). Као такви они не само да испољавају изразиту продуктивност на семантичко-творбеном и асоцијативном плану већ учествују и у конституисању знатног броја фразеологизама.²

1.1. Овим истраживањем обухваћени су управо фразеологизми у чијем је лексичком саставу именица *око*, један од семантички најразуђенијих соматизама

1 Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

2 У раду ће се, као што је уобичајено у фразеологији, употребљавати термини: фразеологизам, фразеолошка јединица, фразеолошки обрт (Мршевић Радовић 1987: 11).

у српском језику (Раздобудко 2003: 22). Из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Ј. Матешиха, *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (у даљем тексту РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РСМ) ексцерпирано је око 210 ових фразеологизама. На основу значењског критерија разврстани су у неколико тематских скупина како би се представиле све могућности њихове семантичке реализације.³

2. О месту које лексема *око* заузима међу осталим соматизмима сведочи њен веома богат семантичко-деривациони потенцијал,⁴ као и чињеница да се налази на другом месту према учесталости појављивања у фразеолошким јединицама (Раздобудко 2003: 77).⁵ Она, такође, заузима друго место, међу осталим соматизмима, и према броју асоцијација у којима се јавља код испитаника (Раздобудко 2003: 97–98).

Када се фразеологизми с лексемом *око* сагледају у целини, могу се уочити две велике групе: у једној су они који се непосредно тичу човека и описују различите аспекте његовог постојања; у другој су обрти који се не тичу непосредно човека, већ су у функцији квалификације различитих предмета, појава, догађаја, ситуација које га окружују.

3. Као што је речено, првој групи фразеологизама у фокусу је човек, и то као носилац различитих особина, прималац разноврсних спољних утисака или перципијент, носилац одређених емоционалних стања и расположења, вршилац

3 Из анализе су искључени везани спојевии речи чији чланови чувају неко од својих лексичких значења: *игра коме пред очима*, *мути се коме пред (у) очима*, *зацрни се коме пред очима*, *принети (приносити) пушку оку*, затим разне изреке и цитати: *око за око*, *зуб за зуб*, *где су ти биле очи*, *ни црне ти очи (ни црно ти око) у глави*, те израз празноверја: *зло око (зле очи)*.

4 Према РСАНУ, полисемантичка структура лексеме *око* обрађена је у девет тачака, са знатним бројем подзначања у оквиру сваке од њих. Њоме су обележени следећи појмови: 1. орган чула вида; 2. поглед, видно опажање; 3. назив у обраћању драгој особи; 4. округла шара на пауновом репу или шара уопште; 5. лучни део моста; 6. пупољак; 7. удубљење са приметком клице на кртоли кромпира; 8. заметак, зачетак у јајету. Ту су и значења обележена као покрајинска: 1. извор; 2. место у језеру где нема растиња; 3. ограђено место, преграда; 4. назив за делове предмета или различите предмете. Иста лексема има 145 деривата: 29 суфиксалних деривата, 8 префиксалних твореница, 42 префиксално-суфиксалне творенице, 1 префиксирани префиксално-суфиксалну твореницу, 71 сложеницу и 3 префиксирани сложенице (СДР 2003: 242).

5 На првом месту је лексема *глава*, затим следе *око*, *рука*, *нога*, *језик*, *нос*, *уста* (Раздобудко 2003: 77).

менталних и других активности, те друштвена јединка која са својом околином успоставља разноврсне међуљудске односе.

3.1. Најпре издвајамо фразеологизме којима се карактерише човек у физичком и психичком погледу. Првим типом карактеризације најчешће се указује на укупан изглед човека односно на својства која су у вези с очима као делом тела и органом чула вида, а ређе су то друга својства. Овим се обртрима, дакле, упућује на:

- веома привлачну спољашњост: *човек (јунак, момак) од ока, два га се ока не могу нагледати, очи га се не могу нагледати, на око, на оку, на очи;*⁶
- положај тела: *укочити се као мртвачке очи;*
- величину и изглед очију: *очи су му искочиле,*⁷ *тврде очи, воловске очи;*
- способност вида: *соколово око, варају (преваре) кога очи;*
- сличност по лику: *као да је коме из ока испао;*
- фацијалну експресију: *навукао се (спустио се) коме облак на очи;*
- незаситост у физиолошком смислу: *имати веће очи него желудац.*

Преосталим фразеологизмима из ове скупине квалификују се различите способности, склоности и карактерне црте, при чему су најзаступљеније оне које се тичу опажајних способности, тј. примања или усвајања спољашњих утисака чулом вида. Њима се обележавају:

- изразита способност запажања, уочавања: *Аргусове (аргусовске) очи, имати око (ока, очију), имати (држати) отворене очи;*
- немогућност уочавања, увиђања, запажања: *(бити [остати]) слеп код (крај) (здравих) очију,*⁸ *на једно око ћорав, а на друго не види;*
- пажљивост, будност, опрезност: *(имати) будно око;*
- самосталност у размишљању: *гледати шта својим очима, ићи за својим очима;*
- способност за правилно расуђивање: *нисмо ни ми очи изгубили;*

6 Неки од набројаних фразеологизама могу имати и друга значења, о чему ће бити речи у даљем излагању.

7 Иако су спојени речи као што су *изгубити очи* ‘постати слеп, ослепети’ и *издале (оставиле)* су кога *очи* ‘не видети добро, бити слаба вида’ потврђени у речницима, споран је њихов статус као фразеолошких јединица. Они се могу посматрати и као колокације чији су колокати употребљени у секундарним значењима.

8 Ова фразема може имати и значење ‘бити без најосновнијег знања, бити необразован, неписмен’.

– неустрашивост, самопоуздање: *гледати* коме, чему *право (равно)* у *очи*;

- незаситост, грамзивост, лакомот: *имати велике очи, велике су му очи*;
- склоност ка лоповлуку: *између два ока ће неко украсти*;
- склоност ка сплеткарењу: *завадио би два ока у глави*;
- ништавност, безвредност: *пуне очи (а) празно срце*.⁹

Овде се могу прикључити и фразеологизми с прилошком вредношћу оријентисани ка субјекту,¹⁰ те се њима описују особине вршиоца радње које долазе до изражаја у тренутку њеног актуализовања: *будним оком* ‘пажљиво, опрезно’, *не трепнувши оком* ‘одлучно, одважно, без скрупула, хладнокрвно’ и *затворених очију* ‘не мислећи, не размишљајући, неопрезно’.

3.2. Веома су бројни обрти који упућују на активности и процесе у домену визуелне перцепције, што је сасвим очекивано. Њима се указује на радњу примања спољних утисака чулом вида или усмеравање пажње, што је често праћено додатном квалификацијом начина на који се та радња одвија односно стања субјекта у тренутку њеног актуализовања.

3.2.1. Фразеологизми с лексемом *око* врло ретко обележавају само перципирање и усмеравање пажње на неки предмет, тј. глаголску радњу као такву (*бацити* [*бацати*] *око* на кога, шта, *упрети* [*упети, упињати*] *очи* у кога, шта, *забележити* шта *оком*);¹¹ они чешће у свом семантичком садржају имају додатну прилошку квалификацију која указује на то да се радња гледања одвија:

– непрекидно, без одвајања погледа од предмета ка којем је усмерен: *не откидати* (*не откинути, не скренути*) *очи* од кога, чега, *не пустити* (*не пуштати, не испуштати*) кога *с ока* (*из очију*), *не спуштати* (*скидати, скинути*) *ока* (*очију*) *с кога, пратити* кога, шта *очима* (*оком*), *прионутти очима* за (уз) нешто, *узети* кога, шта *на* (*под*) *око, задржати очи* чему, *уковати очи* у шта, *под оком*;

9 У најширем смислу схваћен као индиректан опис одређених карактерних црта човека, у ову би се групу могао уврстити и фразеологизам *затворити* (*затварати*) *очи* пред чим ‘намерно, свесно превидети, превиђати нешто очигледно, не хтети се суочити с нечим, обично негативним, неповољним, (на)правити се невешт’.

10 О прилозим који посредно, преко субјекатског појма, детерминишу начин обављања радње в. детаљније у: Ивић 1995.

11 Овај фразеологизам може имати и значење ‘заљубити се’.

– са усмеравањем посебне пажње на дати предмет: (*добро*) *отворити очи, отворити (отварати, уперити) (све) очи (сва четири ока, сто очију), гледати (посматрати) отворених очију, држати (имати) кога на оку (под оком), имати кога, шта на оку, претворити се у око (ухо, очи, уши), запиње (запне) коме око на коме, чему;*

– накратко, успут, површно: *окрзнути кога оком, прелетети шта очима (оком), прећи (прелазити) очима (оком);*

– тако што се поглед усмерава у више праваца: *кружити оком (очима), шарати очима, витлати очима;*

– крадом, криомице: (*по*)*гледати (мерити, меркати, мотрити) кога, шта испод ока;*¹²

– без помоћних средстава: *видети (гледати) голим (простим, слободним) оком.*

Супротно значење, које подразумева да се предмет опажања губи из видокруга, исказано је фраземом *испустити (испуштати) из очију / (из)губити кога, шта из очију (с ока).*

3.2.2. У знатном броју јављају се обрти којима се описује вршилац перцептивне радње у тренутку њеног реализовања.

Ови фразеологизми углавном указују на негативан однос субјекта према предмету визуелне перцепције одређујући га као неповерење, презир, нетрпељивост, непријатељство, мржњу, љутњу, при чему дата емоција има и своју спољашњу манифестацију: (*по*)*гледати кога, шта преко ока, (по)гледати преким (кривим) оком (преко ока), (по)гледати (мерити, меркати, мотрити) кога, шта испод ока, испречити очи, (на/у)попречити очи на кога, пречити кога очима, (по)гледати кога кравим очима, закрвавити очима на кога, пресећи кога оком, шибати (ошинути, стрељати, прострелити) кога очима, севати (севнути) очима.*

Обрти из ове скупине откривају и позитиван емоционални однос према објекту најчешће остварен као страсна жеља или жудња: *гутати (прогутати, испијати, јести, прождирати) кога очима, искапати очи за ким, чим, позобати кога оком (очима), затим као симпатија, наклоност: замичу (се) коме очи за ким, односно као задовољство или ужитак: не моћи с кога, чега скинути очи (очију),*

12 Наведени фразеологизам реализује се и у другом значењу, в. ниже у тексту.

пасти (*напасати, парити, напарити, наслађивати*) *очи* на коме, чему, *пунити очи*.

Изненађеност и зачуђеност, углавном негативним околностима, манифестују се ширењем *очију* и сличним радњама, што представља нефразеолошку базу следећих израза: *рогачити* (*разрогачити*) *очи*, *очи* коме *искоче* (*хоће да искоче*), *превалити очи* на кога. Фраземемом *забелети очима* у значењу ‘разрогачено погледати, исколачити очи’ имплицира се емоционално стање субјекта.

Израз *укрстити очи* (*очима*) ‘гледати разроко’, такође, саопштава о положају *очију*, али у овом случају је то сигнал пијаног или болесног стања.

3.2.3. Процес визуелног опажања могуће је сагледати и из перспективе перципираног објекта, при чему настају фразеологизми с конверзивним значењем ‘бити / наћи се у домашају нечијег погледа’, ‘привлачити погледе и пажњу’ односно ‘бити / остати неопажен’: *бити* коме *на оку* / *налазити се* (*боравити*) *на оку* (*на очима*), *бити оку на погледу*, *пасти* (*падати, ударити, ударати, бити*) *коме у очи*, *запети* (*запињати*) *коме за око*, *крати око*, *бити* коме *пред очима*, *пући* (*пукнути, пуцати*) *пред очима* (*испред очију*), *измаћи* (*измицати се*) *чијем оку*, *преварити* *коме очи*.¹³

3.3. Различита емоционална стања човека могу бити сугерисана обртима с лексичком компонентом *око*: *зачуђеност*, *изненађеност* (*не веровати својим очима*), *неверица* (*варају ли ме очи* [*да ли ме очи варају*]), *избезумљеност* (*крв пада* [*долази*] *коме на очи*), *бес*, *срџба* (*сипа* [*сева*] *коме ватра из очију*), *стање на ивици плача* (*очи се* *коме напуниле* [*наводниле*]), *мирноћа*, *сталоженост* (*не трепнути* [*ни*] *оком* [*очима*]), *заљубљеност* (*бацити* [*бацати*] *око* на кога, *шта*, *запело му је око* [*запињало, замакло му је око*]), *снебивање*, *пренемагање* (*превртати очи* [*очима*]).¹⁴

3.4. На граници између менталне и емоционалне сфере налазе се фразеологизми којима се описује специфично стање свести – губљење присебности, контроле над собом, настало услед емоција израженог интензитета, као што су *узбуђење*, *љутња* или *бес*: *мрачи се* (*смрачи се, смркава се, смркне*

13 Неки од побројаних фразеологизама реализују и друга значења тако да ће се јавити и у наредним скупинама.

14 Лексема *око* у приповедању може бити у функцији приказивања унутрашњег бића јунака (Штасни 2011: 384).

се) коме *пред очима*, *мрак је пао* (*дошао*, *навучао се*) коме *на очи*, *пале* коме *ролетне на очи*. Стање свести као што је заслепљеност, тј. немогућност да се нешто схвати или прозре описано је изразом *имати мрену на очима* односно *мрена је* коме *на очима*, док је значење ‘полудети’ исказано обртом *узети гору на очи*.

Знатан број обрта у чијем је лексичком саставу дати соматизам односи се на одређене интелектуалне и уопште когнитивне активности, па је чак и за сам појам ‘памет, разум, ум, интелект’ резервисан фразеологизам *духовне* (*умне*, *унутрашње*) *очи*. Дакле, њима су обележени следећи аспекти интелектуалне сфере човековог постојања:

– ‘погађати/погодити чије жеље, намере, тајне’: (*про*)*читати* коме *шта из очију* (*у очима*), *видети* коме *шта по очима*;

– ‘бити другог мишљења, променити мишљење’: *гледати* (*посматрати*) *другим очима* (*другим оком*);

– ‘стављати се у чији положај, прихватити чије мишљење’: *гледати* *чијим очима*;

– ‘бити/појавити се у памети, мислима, бити у сећању’: *бити* коме *пред очима*, *лебдети* коме *пред очима*, *не силазити* (*не сићи*, *не скидати се*) коме *с очију*, *изаћи* (*излазити*, *доћи*) *на* (*пред*) *чије очи*, *имати* кога, *шта пред очима*;¹⁵

– ‘увидети, схватити шта’: *отвориле су му се очи*, *пао му је вео* (*мрена*, *копрена*, *мрежа*, *мрак*) *с очију*, *пукнути* (*пући*, *синутити*) коме *пред очима* (*испред очију*), *захватити* *шта оком*;

– ‘трезвено оценити/оцењивати ситуацију, (по)мирити се с правим стањем ствари’: (*по*)*гледати истини* (*чињеницама*) *у очи*.

3.5. Фразеологизмима с оваквим лексичким саставом описују се и различита психофизиолошка стања организма, а најчешће поспаност односно немогућност да се заспи: *иде* (*пада*) коме *сан на очи*, *склапају му се очи*, *склопити* (*стиснути*, *свести*, *заклопити*) *очи*, *не склопити ока* (*очи*), *не метнути око* (*ока*) *на око*. Овој би се групи могли прикључити и обрти *искапати очи* ‘намучити се радом при којем се напреже вид’ и (*укочити се*) *као мртвачке очи* ‘бити, стајати непомичан, непокретан’.

3.6. У ограниченом броју примера фразеолошким обртима с лексемом

15 Помоћу фразеологизама из ове скупина исказ се перспективизује на различите начине: док је у прва четири у фокусу објекат перцепције, у последњем је нагласак на перципијенту.

око могу се обележити различите радње чији је вршилац човек као активно биће:

– кретање као неутрална категорија или с компонентама аблативности и адлативности: *ићи куда* кога *очи воде (и ноге носе)*, *изаћи (излазити, изићи, доћи)* на (*пред*) чије *очи*, *маћи се (макнути се, склонити се, уклонити се)* коме *с очију, унети се* коме *у очи*;

– одашиљање различитих сигнала очима: *играти очима, креснути* коме (на кога) *оком (очима)*, *помркнути (мракнути)* на кога *очима*, *учинити* на кога *очима*;

– говорење уз квалификацију начина на који се оно одвија односно предмета радње говорења: *говорити (казати, рећи)* коме *шта у очи*, *бацити (бацати) у очи*, *казати (рећи, кресати, скресати)* коме *истину у очи*, *дирнути у зеницу ока*;

– радње уопште, уз додатну квалификацију њиховог вршиоца, сврхе обављања те радње или какве друге пратеће околности: *имати очи у глави* ‘радити шта разумно, промишљено’, *радити (мучити се)* за чије *лепе очи* ‘радити без награде, не постижући успех’, *давати (учинити)* шта *на лепе очи* ‘дати (учинити) на поверење’, *(о)ценити (мерити) од ока* ‘(о)ценити, мерити отприлике’, *да(ва)ти од ока* ‘давати отприлике, без тачне мере’.

3.7. Положај човека који се непосредно тиче његове егзистенције обележен је фразеологизмом *гледати (погледати) смрти (опасности) у очи* ‘бити изложен непосредној опасности по живот’ односно обртима *изврнути очи*, *склопити (стиснути, свести, заклопити, затворити) очи*, *гаси се* коме *око*, у значењу ‘умрети/умирати’. Материјално стање човека описано је само једним фразеологизмом – *задужити се преко очију* ‘задужити се преко мере, превише’.

Фразеологизмима *гледати (видети) шта својим (рођеним, властитим) очима (на своје очи)* ‘доживети нешто, бити очевидац, сведок нечега’ и *испасти* коме *из ока* ‘бити чији пород, дете’ описују се улоге које човек у различитим животним околностима и ситуацијама може преузети.

3.8. Различити односи које човек успоставља са својим непосредним окружењем, тј. с другим људима из своје околине, затим ставови које заузима према одређеним појавама, предметима итд. обележени су знатним

бројем фразеологизама у чијем је саставу лексема *око*. Овде се начелно могу разликовати три мање фразеолошке скупине.

3.8.1. Једна група обележава ситуације у којима је у фокусу субјекатски актер и његов однос према објекту тако да у први план избија следећи тип релације субјекат → објекат. Субјекатски актер, с једне стране, може бити схваћен само као носилац одговарајуће емоције усмерене ка објекатском појму, односно којом је објекатски појам обухваћен, а она се испољава као:

– наклоност, симпатија, љубав: *запети (запињати) оком, чувати (пазити, волети) као око (очи) у глави, чувати (гледати, пазити) кога, шта као зеницу ока, (по)гледати кога добрим оком (добрим очима, лепим оком), не (моћи) одвојити ока (очи, очију);*

– нетрпељивост, непријатељство, мржња: *волети кога као очи рена, не моћи кога, шта очима гледати (видети), око му оку добра не мисли,*

– засвист: *ставити зло на око;*

– послушност, покорност, спремност на жртву: *куд неко оком, туд други скоком.*

С друге стране, субјекатски актер је вршилац радње који својом свесном делатношћу утиче на објекатски појам откривајући позитиван или негативан однос према њему. Фразеологизмима с лексемом *око* дејство субјекта описано је као:

– заваравање, обмањивање: *бацити (бацати, сасути, сипати) коме пепео (песак, прашину, прах) у очи,¹⁶ мазати (замазати, замазивати, премазати) коме очи, ставити (метнуту) перду на очи, заслепити (завара[ва]ти) коме очи;*

– грдња, нападање: *(ис)копати ([из]вадити) коме очи,¹⁷ не дати коме ока отворити, скочити (скакати, полетети) коме у очи;¹⁸*

– вређање: *дирнути кога у око, пљувати (пљунути) коме у очи;*

– упозоравање на чињенично стање ствари: *отворити (отварати) коме очи, скинути коме копрену с очију, скинути мрак с очију, изнети (износити) коме, шта пред очи.¹⁹*

16 Сама обмана или превара обележена је фраземама: *пепео (песак) у очи*.

17 Овај фразеологизам може значити и '(у)чинити зло коме'.

18 Изразито груб и осоран однос у обраћању открива императивни израз: *зуби ми се с очију (иди ми испред очију)*.

19 Овде би се могли уврстити и фразеологизми којима се денотира какав поступак субјекатског актера који резултира исходом корисним за другог учесника, па самим тим

3.8.2. Другом скупином означене су ситуације конверзивне у односу на претходне, у којима је у први план истакнут објекатски појам, захваћен позитивном или негативном емоцијом субјекатског актера или његовим дејством, што значи да је овде заступљена релација објекат ← субјекат. У реченицама с овим фразеологизмима граматички субјекат на семантичком плану заправо је објекат јер има улогу пацијенса. И овде се може говорити о емоционалном односу манифестованом као: нетрпељивост, одвратност, сметња (*бити коме црн пред очима*, *бити коме трн у оку*) односно као (не)поштовање (*бити [постати] велик [висок] у чијим очима*, *[по]расти [добити]* у чијим очима, *[из]зубити* у чијим очима. Такође, објекатски појам (формално обележен као граматички субјекат у реченици) може бити ‘преварен, изигран’, што је обележено изразом *остаде коме шупаљ нос до очију*.

3.8.3. Међусобна нетрпељивост и непријатељство означени су фразеологизмима *бити с ким као лук и очи*, *слагати се (волети се, живети) као со и очи (као со у очи)*.

4. Као посебна група издвајају се фразеологизми који се не односе непосредно на човека, већ се њима детерминишу различити аспекти ситуације у којој учествује. Њима је, дакле, могуће обележити:

– време или временску квантификацију: *док оком тренеш*, *док (што) би оком тренуо (мигнуо)* ‘одмах, зачас’, *за тренуће (у тренуће) ока* ‘врло брзо, за тили час, зачас, одмах, одједном’, *за трен ока (у трен ока, на трен ока)* ‘врло брзо, зачас, у тренутку за тренутак’;

– простор или просторну квантификацију: *куд га очи воде* ‘без одређеног правца и циља, незнано куд, куд било’, *докле (ти) око допре (допире, сеже)* ‘врло далеко, надалеко и нашироко’, *оку на досегу* ‘докле се може погледом обухватити’, *копати коме очи* ‘бити врло близу коме, непосредно пред очима, а невидљив’;

– услов: *ни за живе очи* ‘ни по коју цену, никако, ни у којем случају, ни за шта’, *из (с) ока (или) из (с) бока* ‘на било који начин, по сваку цену’;

– начин: *из ока у око* ‘непосредно, без околишања, без икаква обзира’, *на очи* ‘видљиво, приметно, нагло’, *на (пред) очи свету (на очи целом свету)* ‘јавно, отворено, нескривено, да свако види’, *на моје (наше итд.) очи* ‘преда

открива позитивну врсту односа међу њима: *зажмурити једним оком (на једно око, на два ока), затворити (затварати) једно око*.

мном, у мом присуству, наочиглед нас, пред нама као сведоцима, очевицима', *очи на очи* '1. упркос очигледности, на провидан, прозиран начин, готово отворено, без прикривања; 2. у непосредном сусрету, суочењу, један према другоме; непосредно пред нечим, у непосредној опасности од нечег', *под оком* 'уз надзор, контролисано' у (*међу*) *четири ока* 'без сведока, насамо', *око (оком)* у *око (очи у очи)* 'у непосредном сусрету, суочењу, један према другом, лицем у лице'

– ситуационе околности: *не види се (ни) прст пред оком* 'мрачно је, густа је тама, ништа се не види';

– меру: *ни у око* 'нимало, ништа';

– основ / критериј: у *нечијим очима* 'по нечијем мишљењу, суду, по нечијој оцени'.

И на крају, ту је и неколико фразеолошких обрта којима се истичу особине предмета, појава, догађаја уопште. Њима се указује на то да је нешто неподношљиво, мучно, страшно (*да коме очи искоче*), непријатно и нападно (*бости очи*), с пријатним дејством на посматрача (*бити празник [одмор] за очи*), лоше (*пристајати као пест на око [у око]*), пуно, препуно (*пун као око*), превише скупо (*скупо за очи*).

5. Као што се може видети на основу семантичке систематизације спроведене у овом раду, највише фразеологизама у чијем се лексичком саставу налази именица *око* (84%) тиче се непосредно човека квалификујући неки од аспеката његовог постојања. Њихова процентуална заступљеност у одговарајућим семантичким категоријама изгледа овако: 3% – психофизиолошка стања, 4% – егзистенцијални положај, 5% – емоционална стања, 9% – разноврсне активности, 11% – ментална сфера, 18% – различите физичке и психичке особине, 16% – однос према окружењу, 34% – визуелна перцепција. Сасвим је очекивано да највећи број фразеолошких обрта оваквог лексичког састава указује на визуелну перцепцију (34%), а те се вредности повећавају на 39% уколико се датој скупини придруже фразеологизми којима се описује изглед очију или различите способности у вези с процесом који подразумева примање спољних утисака чулом вида. Добијени резултати одговарају и асоцијативном потенцијалу лексеме *око* – највећи број одговора испитаника (25%) на овај стимулус тиче се управо визуелног процеса (АРСЈ: 355). Ако се

овоме придружи и симболичка вредност *ока* сведена на интелектуално опажање (Chevalier, Gheerbrant 1983: 450), јасно је да је у свести говорника примарна функција коју *око* као орган чула вида обавља.

ИЗВОРИ

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

ЛИТЕРАТУРА

АРСЈ – Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет.

Михајловић, Велимир (1970). Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/2: 7–48.

Мршевић Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

Раздобудко, Лариса (2003). *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*. Београд: Вездес.

СДР – *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 1: Човек – делови тела* (ур. Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков). 1. Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.

Штасни, Гордана (2011). Концептуалне вредности соматизама у Андрићевој приповеци *Торкан и Швабица*. У: Branko Тошковић (ур.). *Austrougarški period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Београд: Београдска књига. 4: 375–386.

Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant (1983). *Rečnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi)*. Zagreb: Nakladni zavod MH.

Ivić, Milka (1995). O prilozima „za način”. *O zelenom konju*. Beograd: Slovoğraf – Zemun: Biblioteka XX vek. 254–282.

Gordana Štrbac

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF IDIOMS WITH LEXEME *OKO*

Summary

This work examines the semantic characteristics of idioms with lexeme *oko* in Serbian. The results of the analysis show that the most of these idioms (84%) are concerned man and they describe different aspects of his existing. About 34% of these idioms point to visual perception, which is expected considering the semantic and associative potential of lexeme *oko*.

Key words: idiom, names of the parts of human body, lexeme *oko*, meaning.